



Rijksoverheid



Verslag middenvelddialogen over 'Brede economische en maatschappelijke welvaart'



Hoe geven we een impuls aan een duurzame, inclusieve samenleving?

In het kader van het project 'Nederland na de crisis' zijn rond vier thema's middenvelddialogen georganiseerd. Het idee erachter was om te onderzoeken op welke manier overheid, bedrijfsleven, non-profitorganisaties en de samenleving samen kunnen optrekken in enkele belangrijke herstel- en vernieuwingsopgaven na corona:

- Samen leven: cohesie en vertrouwen in de maatschappij
- Innovatie en digitalisering
- Brede economische en maatschappelijke welvaart
- Kwalitatieve leefomgeving

Op het thema 'brede economische welvaart' zijn vijf dialogen georganiseerd in de maanden maart, april en mei. De provinciesecretaris van Drenthe, Regina Bouius-Riemersma, fungeerde bij als voorzitter bij de startbijeenkomst. En er deden in totaal zo'n 45 mensen van 37 verschillende organisaties mee. Een groot deel van hen was bij alle drie de tafels aanwezig, maar er waren ook mensen die alleen in het begin erbij konden zijn of juist later in het proces aansloten.

Dit verslag bevat een weergave van de gesprekken op hoofdlijnen.

- Rond welke thema's vonden mensen van de verschillende organisaties elkaar? Wat verdient wat hen betreft aandacht na corona?
- Welke ervaring en kennis deelden ze over hoe je op die onderwerpen aan de slag kunt?
- Welke concrete eigen initiatieven bespraken ze onderling – met als oogmerk om die een stap verder te brengen?
- Hoe kijken ze naar hun eigen rol in de toekomst, en wat verwachten ze van anderen, zoals de overheid?

De aanpak van deze en andere middenvelddialogen staat uitgelegd in een tekstkader aan het eind. Ook is een overzicht van deelnemende organisaties opgenomen.





1. Centrale focus: duurzaamheid en inclusiviteit

De bestrijding van het coronavirus heeft een forse economische impact. Er zijn sectoren die te kampen hebben met faillissement en tekorten en er zijn mensen die hun baan kwijtraken of op andere manieren financieel in de knel komen. Met name groepen die al kwetsbaar waren, worden extra hard geraakt. Tegelijk zijn er ook sectoren en groepen mensen die er juist op vooruit gaan... Zo ontstaan er grote verschillen, wat de vraag oproept hoe straks iedereen een kans op herstel krijgt en hoe we voorkomen dat er 'winnaars en verliezers' zijn. Ook zet de crisis mensen aan het denken: wat voor samenleving willen we zijn? En wat voor economie willen we hebben? Welke balans willen we tussen welvaart en welzijn? Hoe afhankelijk willen we zijn van internationale ketens? Waar willen we groener en lokaler gaan produceren? In het nadenken over wat er nodig is na de crisis verdienen dat soort vragen een plek. En dat biedt, zoals voorzitter Regina Bouius-Riemersma het benoemde bij de start van deze serie dialogen, ook een kans om waar dat gewenst is nieuwe richtingen in te slaan en werk te maken van transitie.

Tijdens de eerste bijeenkomst (de **focusafel**) rond het thema 'brede economische en maatschappelijke welvaart' kwam de zeer gemengde groep deelnemers aan deze dialoog uit op een drietal onderwerpen dat wat hen betreft vooral aandacht verdient: lange termijnperspectief en -besluitvorming, sterkte overheidsregie op het thema duurzaamheid, en een inclusieve samenleving. Uiteindelijk zijn deze onderwerpen teruggebracht tot twee kernvragen voor de vervolgesprekken. Dit zijn de 'generatieve' vragen van de groep, oftewel: de vragen waar de meeste energie op zat:

1. Hoe kunnen we **duurzaamheid** koppelen aan het herstel- en investeringsbeleid van de overheid? Welke rol kunnen bedrijven, maatschappelijke organisaties en de overheid hierin spelen?
2. Hoe komen we, gegeven de verschillen die er zijn tussen mensen en hun omstandigheden tot een betere **toegankelijkheid** tot werk/voorzieningen en sportactiviteiten dan voor de crisis? Hoe vergroten we daarbij de **inclusiviteit**?

De gedachte onder deze vragen is enerzijds voorkomen dat de verschillen tussen groepen groter worden doordat kwetsbare mensen die extra geraakt worden aan het kortste eind trekken. En anderzijds gaat het mensen vooral om de kans die de crisis biedt, onder andere om aan duurzaamheid te werken, te benutten. Regie en expliciete sturing gaat daarbij nodig zijn, vermoed men: het zal niet 'zomaar' gebeuren. Op de vraag 'wat wens je dit land vooral toe', kwamen daarom onder meer de volgende antwoorden:

"Een economie waarin iedereen telt, en welzijn hier en nu, maar ook elders en later, voorop staat."
(Tuur Elzinga)

"Meer kansengelijkheid, meer sociale cohesie." (Kim Bomer)

"Een 'perfect storm' die leidt tot mooie 'resets'." (Marcel Vester)

"Een positief perspectief voor jongeren en kwetsbaren over de hele wereld." (Maresa Oosterman)

"Doorzettingskracht om al onze wensen en ambities continu mee te nemen waardoor de zaadjes die er al zijn sterke planten worden." (Regina Bouius-Riemersma)

2. Hoe kunnen we dit aanpakken?

Bij de tweede dialoog (verdiepingstafel) waren opnieuw mensen van zeer uiteenlopende organisaties bij elkaar om zich te verdiepen in de vraagstukken van duurzaamheid en inclusiviteit en toegankelijkheid. Ze deelden goede voorbeelden uit hun eigen ervaring en destilleerden op basis daarvan belangrijke principes en uitgangspunten: wat werkt als je op duurzaamheid en inclusiviteit wilt inzetten? En wat is het potentieel als we hier nog meer op inzetten?





2.1 Inzetten op duurzaamheid & klimaat

Het denken over 'welvaart' is aan het schuiven. Duurzaamheid wordt er steeds meer een integraal onderdeel van. Olaf Sleijpen, lid van de directie van de Nederlandse Bank benadrukt de ernst van de huidige klimaatcrisis door de coronacrisis te vergelijken met de inslag van een meteoriet terwijl de klimaatcrisis gelijk staat aan de botsing tussen twee planeten. De oude benadering van BNP (die nog uit WOII stamt) wordt in rap tempo ingehaald door andere, bredere, welvaartindicatoren om dit thema een plek te geven. Er is steeds meer aandacht voor deze manier van kijken, zowel in de politiek, het bedrijfsleven en de maatschappij. De uitwisseling en analyse van voorbeelden van werken aan duurzaamheid als integraal onderdeel van investeringen door de deelnemers leverde het volgende overzicht op van werkzame 'ingrediënten':

De samenleving (burgers en bedrijven) actief betrekken

Draagvlak ontstaat door bewustwording en voorbeeldgedrag. Het is belangrijk dat dit ook van onderaf gebeurt in een combinatie van burgers, bedrijven en overheid. Je krijgt dan echt iets in beweging. Een sprekend voorbeeld zijn de elektrische auto's die bijna niet meer aan te slepen waren doordat de overheid de verkoop ervan stimuleerde met subsidies en regelgeving, de markt erop inspeelde en ook bij het publiek enthousiasme ontstond. Een duurzamer economie ontstaat als in de haarvaten van de maatschappij gebeurt wat er zou moeten gebeuren. Dat lukt eigenlijk nooit door dwang en drang, wel door burgers actief te betrekken, bijvoorbeeld ook via burgerraadplegingen (op kleinere of grotere schaal) en het bedrijfsleven aan te moedigen een rol te pakken.

Een heldere lange termijn agenda van de overheid

Bedrijven willen wel investeren in de klimaattransitie en de juiste mensen hiervoor aannemen, maar zijn ook soms terughoudend. Komt die opdrachtverlening wel tot stand? Gaat de wijkgerichte aanpak wel volgens plan? Bedrijven zijn huiverig als het lange termijnperspectief van de overheid niet duidelijk is. Omgekeerd geldt: als de overheid structureel een lange termijn beeld uitdraagt waardoor bedrijven nog meer worden gestimuleerd worden en durven in te stappen komt er veel op gang. In Groningen is bijvoorbeeld succesvol een circulaire economie initiatief geïmplementeerd door middel van een regionale aanpak en het delen van kennis op het gebied van projectportfolio (publiek en privaat). >

Samenwerken over beleidsgrenzen heen

Duurzaamheid en het klimaat vraagt een integrale aanpak. In principe is er met de SDG's al een overkoepelende agenda. Het is belangrijk dat het werken daaraan ook centraler wordt belegd. Vanuit de Rijksoverheid is nu veel gedecentraliseerd – dat leidt soms tot 'bestuurlijke spaghetti': ondernemers hebben bijvoorbeeld te maken met tientallen verschillende milieudiensten van de overheid en lopen daar in vast. Ook de versnippering binnen ministeries en over departementen heen helpt niet (klimaat, circulaire economie, stofstof, sociale zaken, etc.). Veel grote duurzaamheidsvragen worden hierdoor nog niet integraal benaderd. Het zal helpen als dat wordt veranderd.

Sturende wet- en regelgeving

Waar de overheid activeert en regisseert - in plaats van faciliteert en reageert – ontstaat beweging. In het project 'Wind op zee' was verandering in regelgeving bijvoorbeeld een belangrijke succesfactor. Dan komt er echt iets in beweging. Dat zou nog meer kunnen worden ingezet, bijvoorbeeld door vanuit de overheid een duurzame norm stellen (normeren) en duurzame producten waarderen (beprijzen) (zoals bij de circulaire economie in de bouw). Duurzaamheid zou misschien ook als eis/voorwaarde kunnen worden opgenomen als onderdeel van het economische corona-herstelpakket.

Op het moment dat het lukt om duurzaamheid integraal mee te nemen in het economisch herstel, wat ontstaat er dan? Wat is het toekomstbeeld? De deelnemers zien drie verschillende (gewenste) uitkomsten:

- **Bottom-up werk maken aan duurzaamheid:** in de gewenste toekomst zijn volgens de deelnemers niet alleen koepelorganisaties betrokken bij besluitvorming over grote duurzaamheidsvraagstukken (Energieakkoord, Klimaatakkoord), maar ook individuele organisaties, ondernemers/ MKB'ers en burgers. Op dit moment zijn er nog veel processen top-down ingericht - dat zorgt voor een kloof tussen de beleidsmakers en het maatschappelijk middenveld waardoor er snel weerstand is tegen bepaalde plannen (denk aan het Klimaatakkoord dat uitgelekt was) terwijl er inhoudelijk misschien best draagvlak is. Om dit te voorkomen is een inclusief besluitvormingsproces nodig. Bijvoorbeeld door te werken





met burgerraadplegingen of een energiebus/keet in wijken om mensen te betrekken bij de planvorming. In de gewenste toekomst gaat de overheid naar de mensen toe, met begrijpelijke taal. Zodat iedereen mee kan doen. Laagdrempeligheid in kosten is daarbij ook belangrijk, zodat alle groepen mee kunnen doen.

- **Het collectief als vertrekpunt.** Om burgers te betrekken is er in de ideale toekomst sprake van een wenkend perspectief, waarbij het niet alleen gaat over een thema als energie, of circulariteit, maar bijvoorbeeld over de brede vraag: wat voor wereld laten we onze kinderen na, hoe doen we het samen goed voor iedereen? De huidige trend van verregaande individualisering gaat ten koste van 'de ander', grondstoffen en het klimaat. Door in te zetten op een perspectief dat het collectief centraal stelt ontstaat een ander startpunt voor gesprek. Een veelvoud van doelen helpt daarbij (zo komt er geen concurrentie tussen doelen als energiebesparing en aandacht voor kwetsbare bevolkingsgroepen, bijvoorbeeld) en een langetermijnperspectief ook: door het vizier te richten op 10 jaar vooruit ontstaat ruimte. Een voorbeeld is het circulaire economie beleid met als doel om in 2030 de helft minder primaire grondstoffen te gebruiken in productie. Dit is een goede termijn voor de tussenfase met het oog op 2050, waarin Nederlandse overheid volledig circulair wil zijn.
- **Maatschappelijke kosten & baten krijgen idealiter een vaste plek in het beleid.** Waarbij niet alles in geld hoeft te worden uitgedrukt, maar wel expliciet gemaakt. En bij een bredere groep in de samenleving duidelijk is dat investeren in duurzaamheid geen kostenpost is – sterker nog: dat als je nu niet investeert je straks een veel grotere rekening gepresenteerd krijgt met elkaar...

Er zit veel energie en ideeën in de groep om hier concreet werk van te maken, bijvoorbeeld door:

- storytelling in te zetten voor bewustwording;
- te stoppen met het koppelen van schuldenratio's aan de omvang van de economie;
- te experimenteren met een sociaalecologisch inkomen (donuteconomie);
- regionale sectorale partijen die werken aan 'groene' banen en stages verder te stimuleren;
- meer hoogwaardig te recyclen en innovaties door te voeren (circulaire economie).

In paragraaf 3 wordt het handelingsperspectief verder uitgewerkt.

2.2 Werk maken van inclusiviteit en toegang

Er is in de media en in de samenleving oog voor het verschil in impact van de coronacrisis voor verschillende groepen – de media laten verhalen horen van mensen die in de knel zijn gekomen, de planbureaus laten met onderzoek onderbouwd zien hoe sommige kwetsbare groepen geraakt worden... Ook bij de deelnemers aan de tafel is een sterk besef van en ervaring met de verschillen die vergroot worden tijdens corona. Ze maken nu vanuit verschillende invalshoeken (onderwijs, sociale ondersteuning, kinderopvang, schuldhulpverlening....) vaak al werk van het ondersteunen van kwetsbare groepen, om te zorgen dat juist de mensen die het nodig hebben toegang hebben tot de hulp die beschikbaar is. Wat is er te leren van die talrijke praktijkvoorbeelden over wat werkt op dat gebied? Drie succesingrediënten springen eruit.

Situationeel begeleiden: maatwerk

Ieder vraagstuk van een persoon, gezin of groep is anders en vraagt maatwerk. Een situationele aanpak in de begeleiding werkt. Dit onderstreept het belang van ruimte en tijd voor vakmanschap als krachtig middel om te komen tot een uiteindelijke oplossing. Onafhankelijk van de structuren die inclusiviteit en toegankelijkheid ondersteunen is er tijd en (professionele) aandacht nodig.

Persoonlijke begeleiding bij overgangsmomenten

Op overgangsmomenten – bijvoorbeeld de transitie van school naar werk – zijn mensen vaak kwetsbaar. Daarom is persoonlijke begeleiding hier extra belangrijk, ingestoken vanuit een perspectief op de persoon en zijn of haar mogelijkheden en drijfveren.

Kennis delen, samen leren (klein beginnen)

Een omgeving waar de ervaring en wijsheid uit de praktijk kan worden gedeeld en professionals kunnen leren van elkaar, is belangrijk. Het helpt daarbij om klein te beginnen, door lokaal een omgeving (lerend netwerk) te creëren.





Wat is het potentieel van meer aandacht voor groepen die buiten boord dreigen te vallen? Hoe kan het eruit zien? Wat de groep idealiter voor zich ziet, is:

- **Een integrale en positief ingestoken aanpak:** naast praktische support (geld, opleiding, huisvesting) voor mensen die dat nodig hebben ook meer aandacht voor fysieke en mentale gezondheid, dat wil zeggen het voorkomen van bijvoorbeeld overgewicht, depressie, stress.
- **Ondersteuning van hen die dat nodig hebben gericht op eigen regie** (wat op zich een paradox is, maar een belangrijk vertrekpunt). De kwetsbare groepen en individuen die ondersteund worden (wie het ook zijn: jongeren, migrantenvrouwen, ...) krijgen zelf dus een duidelijke stem: er wordt gewerkt vanuit hun eigen behoeften en met hen samen. Professionals staan open voor de creativiteit van hun wensen en de oplossingen die ze ook zelf verzinnen.
- Dat vraagt **een integrale en persoonlijke aanpak**, waarbij professionals de ruimte krijgen om de complexiteit van mensen, hun leven en hun situatie in beeld te krijgen. Niet werken vanuit de 'grote gemene deler', vanuit 'labeling' of een deelprobleem (bijvoorbeeld alleen schulden, of een eetstoornis), maar werken vanuit individuele 'films'. Dit soort maatwerk vraagt dat professionals de ruimte hebben om de complexiteit van de persoon en zijn/haar context te onderzoeken.
- Dat vraagt zowel **praktische wijsheid van de professional als de bereidheid om samen te werken met andere vakmensen** (breed en integraal perspectief op iemand en diens situatie). **En** het vraagt een duurzaam langetermijnperspectief (waar werken we naartoe?), zowel bij de concrete ondersteuning van individuen, gezinnen of groepen, als ook in het beleid.

Om stappen richting deze gewenste toekomst te zetten zien deelnemers een paar mogelijke ingangen:

- Het formele met een mensgerichte aanpak combineren: de structuren zijn vaak wel in orde: streefcijfers om meer inclusief te werken, een adviseur diversiteit & inclusie, bureaus die advies geven. Er gaat pas echt wat veranderen door in de praktijk, bij concrete vraagstukken en cases, mensgerichter te handelen.
- Door middel van praktijkonderzoek de praktische wijsheid die is ontwikkeld bij professionals, ophalen. Er is voor toegankelijkheid en inclusie veel maatwerk nodig. Professionals op de

werkvloer hebben een schat aan ervaring. Als je die (impliciete) ervaringskennis ophaalt middels onderzoek, ontstaat een basis om op door te bouwen. Bijvoorbeeld in een lerend netwerk, maar ook met aanpakken.

- De kennis en expertise van pedagogisch medewerkers gebruiken. De kinderopvang kan dienen als signaleringsplaats van probleemgezinnen – waarna andere professionals het kunnen overnemen.
- Het gewoon gaan doen, daarmee zet je uiteindelijk een cultuurverandering in gang. Door patronen en regels los te laten ontstaat ruimte voor vernieuwing.

Het handelingsperspectief is in de tafelerf (werkplaats) verder uitgediept: zie paragraaf 3.

Deelnemers waren afkomstig uit de volgende organisaties:

ABN-AMRO, Albert Heijn, Arlande, Both Ends, Chemelot Zuid-Limburg, Dibevo, Driessengroep, Edventure, FNV, Fokker, Forza Asset Management, Friesland College, Global Compact, Inis Vitrin, Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Interprovinciaal Overleg, Jeugd welzijnsraad, Koninklijke Horeca Nederland, Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK), Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (I&W), Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), MVO Nederland, MVRDV, Nationale Jeugdgraad, NBOV (Brood- en banketbakkers), NHL Stenden Hogeschool, NLIgenieurs, Partou, Renewi, SDG Nederland, SER, Sociaal Kernteam Westland, Trimbos Instituut, Verbond van Verzekeraars, Vereniging Bakkerij- en Zoetwaren (VBZ), Vereniging Hogescholen.

Wat deze partijen gemeen hebben is dat ze allemaal op een bepaalde manier met duurzaamheid, inclusiviteit en economische welvaart in de brede zin van het woord bezig zijn: bijvoorbeeld als ingenieur, brancheorganisatie, werkgever, kennisinstelling, hulpverlener, onderwijs, beleidsmaker, of...





3. Aan de slag!

Elke groep kwam een derde keer bij elkaar voor een gesprek gericht op actie (de werkplaats), dit keer aangevuld met weer nieuwe partijen die om uiteenlopende redenen wilden instappen op de dialoog (zie kader voor een overzicht). Dit keer ging men concreet aan de slag met vraagstukken om die een stap verder te brengen, gebruik makend van de kennis die in de voorgaande bijeenkomst was verzameld.

3.1 Duurzaamheid inbedden in beleidskeuzes

Bij de werkplaats rond duurzaamheid kwamen twee concrete cases op tafel: rond de bouw en rond inkomen. Op beide gebieden zijn de deelnemers actief en wilden ze met elkaar doordenken hoe dit nog een stap verder gebracht kan worden.

1. **Het definiëren en hanteren van duurzame principes in de bouw.** Er gebeurt veel goeds in de bouw als het gaat om duurzaamheid. En tegelijkertijd is daar nog ruimte voor verbetering. Met name door nog scherpere richtlijnen te formuleren. De huidige duurzame principes in de bouw richten zich nu nog op het zo min mogelijk belasten van de omgeving. Dit biedt bouworganisaties nog steeds de ruimte om te beargumenteren waarom het acceptabel is dat ze het milieu belasten. Effectiever is volgens de deelnemer die dit vraagstuk inbracht: het hanteren van duurzame principes die bouworganisaties dwingen om **geen enkel nadelig milieueffect** meer te hebben op hun omgeving. De bouwsector heeft aangegeven zelf ook behoefte te hebben aan duidelijke kaders voor verduurzaming. De behoefte tot verduurzaming is breed gedeeld, ook binnen sectoren waar nog grote stappen gemaakt moeten worden. Dit vereist wel duidelijke kaders en richtlijnen. Aansluitend op wat eerder is besproken bij de drietrapsraket, kunnen ook internationale akkoorden nog een verdiepende slag vereisen op lokaal niveau. Zodat de stappen om aan de duurzaamheidsnormen te kunnen voldoen in ieder bouwproject helder zijn. De centrale vraag is daarom: **Hoe komen we tot de heldere en duidelijke kaders voor verduurzaming op nationaal- en projectniveau?** Misschien kunnen experts helpen, als eerste stap, bedachten de deelnemers met elkaar, als een van de ideeën.
2. **Het sociaal-ecologische inkomen als experiment.** Het tweede vraagstuk is een pleidooi om de menselijke maat (brede welvaart) als startpunt voor het nieuw te vormen beleid te nemen

in plaats van het BNP. De hoogte van de Nederlandse staatschuld is in het huidige monetaire systeem gekoppeld aan de grootte van de economie – des te groter de economie, hoe meer schuld we als land mogen aangaan. Kijkend naar schuld als een stuk toekomst dat je naar het heden haalt, nemen we hiermee dus impliciet een hypotheek op toekomstige generaties, benadrukt de deelnemer dit dit inbrengt. Dit principe is niet duurzaam en verhoogt onze algehele ecologische voetafdruk. Om het begrip brede welvaart concreet invulling te geven en de menselijke maat terug te brengen in de samenleving is een vorm van een onvoorwaardelijk basisinkomen volgens de casusinbrenger noodzakelijk: het sociaal-ecologisch inkomen. Enerzijds voldoe je aan de sociale context en anderzijds wil je de ecologische voetafdruk in balans brengen voor de gehele samenleving. De centrale vraag bij deze casus: **Hoe kan er draagvlak gecreëerd worden voor het sociaal-ecologische inkomen?** De deelnemers dachten rond dit vraagstuk mee. Wellicht zijn er een aantal kleinschalige fieldlabs - experimenten in de praktijk die goed onderzocht worden op hun werking – te organiseren, was een van de gedachten die ontstonden.

3.2 Werken aan inclusiviteit en toegang

“Om echt stappen te kunnen zetten is er verbinding nodig tussen beleid en uitvoering”. Met die uitspraak van een deelnemer uit de verdiepingstafel rond inclusiviteit opende de werkplaats rond dit thema. Deelnemers vanuit beleid en uitvoering zaten hier met elkaar aan tafel: een mooie mogelijkheid om stappen te zetten. Twee vraagstukken kwamen op tafel:

1. **Ontmoetingen om te bouwen aan een wij-gevoel.** In de verdiepingstafel stond de rol van de professional in het ondersteunen van kwetsbare groepen centraal. Echte inclusie begint echter bij een gevoel van gezamenlijkheid in de samenleving. Een belangrijke vraag waarmee een deel van de groep daarom aan de slag wilde was daarom: ‘Wat kan het wij-gevoel zijn dat ons over verschillende groepen heen verbindt? Hoe roepen we dat op?’ Een wij-gevoel, of gemeenschapszin, kun je niet maken of van bovenaf opleggen, dit moet van onderaf komen. Zo kunnen bedrijven clubjes en heidagen oprichten om de banden tussen verschillende onderdelen/afdelingen te versterken. Of een gemeente kan in woonwijken mensen op verschillende manieren samen brengen om werk te maken van bijvoorbeeld zorgzaamheid, samen leren of samen sporten. Elkaar ontmoeten: daar ligt de sleutel, daar zijn deelnemers





van overtuigd. Maar hoe faciliteer je deze ontmoeting? Daar wilde een deel van de groep graag over doorpraten. Ze kwamen al brainstormend tot een praktische invulling: "bekend maakt bemind, het 1000 bloemen festival". Een festival met 1000 burgers, 10 casussen, 100 vragen en 1000 ideeën. Een inclusie-EK voor Nederlanders, geïnspireerd door de burgerfora in Ierland en Schotland. Tijdens dit EK worden individuen geholpen met specifieke vragen of dingen waar ze mee worstelen door ze te koppelen aan 1000 burgers en ervaringsdeskundigen. Deze burgers en ervaringsdeskundigen bieden hulp bij het oplossen van de specifieke vragen of linken het individu met andere burgers of ervaringsdeskundigen die betere hulp kunnen bieden. Bij het inclusie-EK is er een microkrediet beschikbaar voor ieder initiatief dat bijdraagt aan de gemeenschapszin en duidelijk maakt hoe verschillende groepen door het initiatief met elkaar in contact gebracht worden. Zou zo iets ook in Nederland mogelijk zijn?

2. **Werken vanuit wederzijds vertrouwen en ruimte voor leren.** Het tweede vraagstuk ging heel expliciet over de relatie tussen beleid en praktijk. In het huidige overheidsbeleid komt efficiency (doen we de dingen goed) vaak voor effectiviteit (doen we de goede dingen). In het kader van transities helpt het echter om effectiviteit voorop te zetten. Er is veel ambitie om ruimte te geven aan maatwerk, wat inclusiviteit ten goede komt, totdat er een negatieve krantenkop verschijnt – dat leidt vaak tot een krampreactie. Hoe kunnen we naar een situatie waarin de rijksoverheid de ruimte geeft aan gemeenten om thema's zoals inclusiviteit op te pakken zonder dat er meteen een verdedigende reflex ontstaat bij een incident in de media. Ofwel: "Hoe komen we uit de cyclus van controleren en loslaten? En wel op een manier waarbij er ruimte ontstaat om problemen op te lossen op het niveau waar deze thuishoren?" Dit is de vraag waar de groep kennis over wilde uitwisselen. Een idee dat in de groep ontstond is om de financieel gedreven houding iets meer naar achter te schuiven en bijvoorbeeld op korte termijn budgetoverschrijdingen te accepteren, mits die echt door innovatie komen. Een dergelijke verandering in denken vereist vertrouwen. Op dit moment worden veel nieuwe indicatoren voor beleidseffectiviteit ontwikkeld. Voor financiën, stikstof en milieumaatregelen kunnen wij indicatoren ontwikkelen, misschien kan dat ook wel voor 'vertrouwen'? Het liefst voor een langere periode, zeg 10 -15 jaar. De deelnemers schetsen als ideaalbeeld dat de maatschappij toegroeit naar een situatie waarin een breed gedeeld en maatschappelijk doel voorop staat en waarbij partners niet telkens in de kramp schieten na een incident. Dan ligt de focus op waar je als samenleving wilt uitkomen, en calculeer je tijd en ruimte om fouten te maken en daarvan

te leren... Vertrouwen gaat daarbij twee kanten op. Instellingen, burgers en bedrijven moeten ook de overheid het vertrouwen geven om te kunnen leren van fouten. In iedere transitie gaan er dingen mis. Het gaat erom dat je die signaleert en corrigeert, en er je voordeel mee doet in de vernieuwing. Zodat je vast blijft houden aan je uiteindelijke doel – in dit geval inclusiviteit en brede economische welvaart voor iedereen.

4. Verder met brede economische en maatschappelijke welvaart

Brede economische en maatschappelijke welvaart is in de eerste plaats vooral (zoals de naam al zegt) een breed thema. De deelnemers pikten er twee onderwerpen uit om de diepte in te gaan: duurzaamheid en inclusiviteit/toegang, en richtten zich daarbij ook telkens op de onderliggende vraag: hoe komen we tot een echte transitie? Zodat we de kans voor een reset die corona ook biedt, daadwerkelijk benutten?

Bij de dialogen over duurzaamheid was het verbinden van ecologische en sociale voorwaarden aan financieel-economische doelen en voorwaarden daarbij een centraal thema. Dit vraagt naast visie ook regelgeving als breekijzer. De deelnemers zien een 'drietrapsraket' voor zich:

1. verbind financiële middelen aan korte termijn doelen. Het nationaal groeifonds ('Wopke-Wiebes fonds'), heeft nog geen duurzaamheidsvoorwaarden. Deze voorwaarden zijn inmiddels wel geformuleerd. Het is nu aan de overheid om hier regie op nemen door duidelijke kaders en richtlijnen op te stellen.
2. laat de lange termijn doelen (10/20/30 jaar) matchen met de SDG-doelen. Op internationaal niveau zijn deze doelen al hard gemaakt, maar dit moet nu ook op nationaal niveau verder geconcretiseerd worden.
3. verbind het maatschappelijke ecosysteem met dit proces. Oftewel: de burgers, de bedrijven, instellingen.... Idealiter zijn die al bij de visievorming betrokken zodat er een draagvlak is.





Ook bij het thema inclusiviteit en toegang ligt er een uitdaging in de samenleving als geheel (meer verbinding, vanuit gemeenschapszin denken), voor professionals en organisaties die kwetsbare groepen ondersteunen (helpen vanuit eigen regie van de mensen, breed kijken en werken met andere specialisten) en voor de beleidsmakers en de overheid. De rode draad is hier vooral de vraag hoe met elkaar een 'lerend systeem' ingericht kan worden, waarin ruimte is voor leren door experimenteren en kennisdelen op alle niveaus. Dat vereist naast vertrouwen vooral een heel duidelijke, gedeelde richting. In de vorm van een 'groot' en positief gericht streefdoel: wat willen we bereiken met elkaar? Hoe ziet 'brede welvaart voor iedereen' er idealiter uit?

Wie is aan zet?

Het thema vraagt inzet van alle partijen. Er is ook veel bereidheid bij het middenveld om hier nog meer werk van te maken in de eigen praktijk en ook in dwarsverbanden over organisaties heen. Daarnaast kijkt men ook naar de overheid, die is hier ook nodig. Met name voor:

- het stellen van 'grote' doelen en visie (idealiter door hier burgers en bedrijven bij te betrekken)
- het geven van ruimte om lokaal vernieuwend beleid vorm te geven
- en tegelijkertijd: door middel van regelgeving en kaders transitie te stimuleren.

Men verwacht eerder een regisserende en actieve overheid, dan een faciliterende en reagerende, zoals het in een van de dialogen werd benoemd. Omdat echte transitie om radicale koerswijziging vraagt.

5. Reacties van de deelnemers

De deelnemers eindigden de derde dialoog met veel positieve energie. Dat zat in een aantal dingen, zoals blijkt uit de reacties aan het eind. Het netwerk is bijvoorbeeld versterkt:

- **'Proeft naar meer: grote kans dat ik deelnemers van deze groep nog eens opzoek voor een mogelijke samenwerking.'**
- **'Ik heb een nieuwe bubbel gevonden.'**
- **'Ben benieuwd naar mogelijke samenwerking tussen verschillende deelnemers van vandaag.'**

Mensen leren van elkaar, met name door breed samengestelde groep:

- **'Het maakt me scherper.'**
- **'Dit geeft veel nieuwe ideeën en inzichten.'**
- **'Ik heb veel geleerd van de aanscherping, vragen van anderen en de discussies.'**
- **'Leuk om dit soort brede vraagstukken met mensen uit een ander netwerk te onderzoeken.'**

Mede daardoor voelen ze zich geïnspireerd en geactiveerd:

- **'We moeten er ook zelf een vervolg aan geven!'**
- **'Inspirerend om te zien dat mensen zich willen inzetten voor belangen en initiatieven in Nederland. Geeft vertrouwen in het herstel.'**
- **'Fijn om met een actie te eindigen.'**

En een aantal mensen noemt expliciet de werkwijze als positief punt:

- **'Mooi om over de drie sessies een proces te zien ontstaan met een coherent verhaal waar we ook echt iets mee kunnen doen.'**
- **'Ben ervan overtuigd dat grote maatschappelijke vraagstukken in stapjes opgelost moeten worden. Elke stapje is een deelinnovatie. Leuk om dit hier toegepast te zien.'**
- **'Wederom bevestigd gekregen dat je elkaar gaat vinden in overeenkomsten en niet moet blijven hangen in de verschillen.'**





De aanpak van de middenveldialogen

De **vier thema's** voor de middenveldialogen waren in januari 2021 door de programma DG Samenleving en Covid 19 geformuleerd, op basis van een analyse van rapporten over de impact van corona van diverse planbureaus en kennisinstituten, alsmede eigen verkennende gesprekken in de departementen. Het zijn alle vier onderwerpen die een ander onderdeel van het middenveld in Nederland aanspreken en bij elk thema zijn meerdere departementen betrokken. Bovendien zijn het onderwerpen waar kansen liggen voor na corona, of waar herstel nodig is. Het doel was om met het maatschappelijk middenveld en het bedrijfsleven een activerend gesprek op te starten om op die manier (a) te verkennen hoe samenwerking op dat gebied gestalte kan krijgen en welke rol de overheid daarin zou kunnen vervullen en (b) die samenwerking en de betrokken partijen meteen een aanmoedigende impuls te geven. Vanwege die ambitie is een aanpak ontworpen gebaseerd op de principes van 'Appreciative Inquiry', een participatieve manier van werken waarbij betrokkenen een vraagstuk op een zodanige manier onderzoeken dat er ideeën en energie voor actie vrij komt.

We nodigden **vier hosts** uit, voor de verschillende thema's, met een neutrale positie in het veld en een grote betrokkenheid op het onderwerp: een commissaris van de Koning en drie provinciesecretarissen. Met een aantal betrokken ambtenaren van diverse departementen en die gastheer/vrouw is allereerst gekeken naar: wie is belangrijk om **uit te nodigen** bij dit gesprek? Bij wie weten of vermoeden we engagement en/of belangrijke kennis en inzichten? Hierbij was aandacht voor het betrekken van mensen uit verschillende onderdelen van de maatschappij (bijvoorbeeld zowel bedrijfsleven als gemeentes als kennisinstituten als....) ('the whole system in the room'-principe).

Met die betrokkenen is een **'focustafel'** georganiseerd. De centrale vraag aan die tafel was: wat is er op dit thema ontkiemd en wat is er in de knel gekomen? Deelnemers wisselden rond die vraag persoonlijke ervaringen uit. Om vervolgens te kijken: welke vraag zou je dus centraal willen stellen voor het vervolg? We zochten naar een 'generatieve vraag': oftewel een vraag die energie, ideeën en nieuwsgierigheid oproept – waar mensen mee aan de slag willen. Bijvoorbeeld omdat er een probleem onder ligt, of een grote kans. Om elke vraag een handelingsperspectief mee te geven begon hij met: 'Hoe kunnen we....?' Deze vraag gaf de richting voor het onderzoekend gesprek aan de volgende tafels.

Het tweede gesprek, **de verdiepingstafel**, stond in het teken van het onderzoeken van eerdere successen... Goede voorbeelden zijn door de deelnemers onder de loep gelegd en uitgeplozen op werkzame bestanddelen. Wat maakte dat het werkte? Wat leren we hiervan? Op basis van die inzichten zijn mensen ook vooruit gaan kijken: hoe zou het eruit zien als we een oplossing of aanpak vinden die deze elementen in zich draagt? Zo ontwikkelden ze een beeld van de gewenste toekomst. Bij deze verdiepingstafel zijn ook telkens weer nieuwe mensen uitgenodigd, deels vanuit de organisatie en de host, deels ook door de deelnemers zelf (zwaan-kleef-aan). Hier ontstonden telkens nieuwe en soms onverwachte verbindingen tussen organisatie die elkaar normaal gesproken niet aan tafel treffen.

Tijdens een derde gesprek, dat een **werkplaats**-karakter had, zijn de deelnemers aan de slag gegaan met concrete voorbeelden: waar speelt het grote vraagstuk nu al concreet? Ze hielpen elkaar verder met tips en ideeën, gebaseerd op de inzichten uit de verdiepingstafel. Zo is er zowel op 'algemeen' als op 'concreet' niveau antwoord op de 'hoe kunnen we' vraag gegeven...

